

W
РАДЯНСЬКА
ШКОЛА

1965

ної огорожі навколо шкільної садиби, за найбільшу кількість зібраного металолому, за активну участь у будівництві шкільної теплиці, спортивного майданичка, за виявлену винахідливість у збиранні експонатів для музею, за зразкову дисципліну і, безперечно, за добрі показники в навчанні.

Усі ці маленькі справи учні виконують з великим захопленням. Комсомольська організація Великолазівської середньої школи взяла курс на нові рубежі — вийти переможцем у змаганні за кращу комсомольську організацію.

Як бачимо, процес створення навчально-матеріальної бази позитивно впливає на всі сторони роботи школи, поліпшення політехнічної підготовки школярів, виховання у них любові до праці, комуністичного ставлення до соціалістичної власності.

Робота педагогічних колективів Березниківської та Великолазівської шкіл приваблює туристів, журналістів. Їх двері гостинно відкриті для вчителів. За період з 1958 по 1961 р. Березниківську школу відвідало понад 10 тисяч чоловік. Понад 250 відгуків записано у шкільному щоденнику, в яких високо оцінюється робота педагогічного колективу. Великолазівську середню школу з 1963 року вже відвідало до 4,5 тисячі чоловік: тут побували делегації з Югославії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, які також залишили вдячні записи. Ось один з них:

«Ми були дуже задоволені вашою працею і створеною руками учнів базою школи. Хочемо, щоб наші учні мали змогу побачити ваші досягнення».

Ми певні, що подібних успіхів може добитися кожна сільська школа. Що ж до колективів шкіл, досвід яких висвітлено, то вони не задовольняються досягнутим, а прагнуть дедалі вище підносити рівень навчально-виховної роботи.

Роль позакласної роботи в піднесенні успішності

М. М. МИРОНОВ

(Київський педагогічний інститут імені Горького)

У кабінеті директора школи висить картина: в центрі її стоїть юнак, похмуро опустивши голову. Навпроти нього — у прокурорській позі, з блокнотом у руді — молодий активіст викриває його «злочин»; поруч схвильована дівчинка, на її обличчі співчуття й розгубленість. Стара вчителька допитливо дивиться на винного, а за столом голови — очевидно, секретар комсомольської організації, задоволений тим, що «проробка» йде добре...

Це типове явище в житті школи, і картина С. А. Григор'єва «Обговорення двійки» яскраво й точно відображає його. Однак мало хто з організаторів подібних «обговорень двійок» цікавиться тим, що ж залишилось у свідомості учня після такої «проробки»: чи розуміння того, що вчитися необхідно (так невже ж він досі цього не знав?!), чи почуття образи, гіркоти, а може й огиди до самого себе, тому, що піддався натиску, промимрив, нарешті, фальшиві обіцянки, які з нього витягли як необхідну для протоколу заключну частину «обговорення».

Як видно, це не той шлях, який веде до підвищення успішності учнів. А чи ж знайшли керівники шкіл і вихователі учнівської молоді методи, якими насправді можна запалити юну душу жадобою знань? Шукання їх завжди було основним завданням передового кола вчителів, навіть у ті часи, коли панували протокольні-процентні методи обліку успішності. Чимало складалося в досвіді школи цінних і

дійових прийомів збудження в учнів інтересу до науки. Мабуть, ще більше їх — у майбутньому, у творчих шуканнях педагогів. І для успіху необхідно критично й послідовно розглянути ті, які вже ввійшли в практику більшості шкіл.

Працівники народної освіти глибоко сприйняли постанову червеного Пленуму (1963 р.) ЦК КПРС, який засудив «спроби обмежити завдання школи лише навчанням, штучно розірвати органічну єдність процесу навчання і виховання». І справді, уроки, які не мають виховної спрямованості, зустрічаються тепер все рідше й рідше. Вчителі намагаються пов'язувати навчальний матеріал з життям, з практикою комуністичного будівництва, збуджувати в учнів інтерес до знань, активізувати мислення й розвивати мову дітей і підлітків при викладанні кожного предмета.

До цієї мети здебільшого спрямовані й зусилля керівництва школи. Директори та їх заступники, відвідуючи уроки, все більше уваги звертають на використання виховних можливостей навчального матеріалу, вимагають від учителя, щоб його уроки були високоідейними, виховуючими.

Але не завжди враховують, що вимога єдності навчання і виховання має й іншу сторону. Ні в кого вже не викликає сумніву, що навчання має бути виховуючим. А от ті численні виховні заходи, які проводяться в процесі позакласної і позашкільної роботи, в піонерзагоні при організації дозвілля учнів (ігор, культурних розваг тощо), — чи спрямовуються вони до піднесення якості навчання? Чи немає тут іноді — вже з іншого боку — розриву між виховною і навчальною роботою?

Мабуть, не треба доводити, що не може бути жодного виду діяльності учнів, у якому відсутній був би елемент пізнання, де діти не одержували б тих чи інших знань про реально існуючий світ. І ці знання, сприйняті в безпосередній практичній діяльності дитини, формують її світогляд, а з часом стають переконанням ще в більшій мірі, ніж завчені з книги.

Кожен виховний захід повинен збуджувати інтерес до науки. Добре поставлена робота в гуртку, зустріч з передовиком виробництва, діячем культури, науки, екскурсія чи культпохід — все це запалює дитину та підлітка жадобою до знань, стає могутнім важелем піднесення успішності, яку за її дієвістю не можна й порівняти з нудними нотаціями та «обговореннями двійок».

Отже, всі види позакласної виховної роботи мають насамперед збуджувати інтерес до знань і стимулювати навчальні зусилля учнів. Прямим обов'язком кожного директора школи є вжити всіх заходів до найширшого розгортання такої роботи.

Справді, ось пролунав дзвоник з останнього уроку. Учні виконали завдання на наступний урок. Залишається ще кілька годин вільного від обов'язкових занять часу. Залишаються й невикористані резерви дитячої енергії, інтересів, прагнень. Адже не можна вважати, що все життя дитини або підлітка заповнюється навчанням. Останнє, безперечно, є основним видом діяльності школярів, провідним в усьому їх розвитку. Та учневі, який виконав навчальну роботу, хочеться ще й пограти в якусь цікаву гру, почитати книжку, журнал, газету, щось змайструвати, намалювати, поспівати, зайнятись спортом, послухати радіо.

Саме тут, у всіх цих різноманітних видах діяльності дитини найкраще формуються її індивідуальні нахили, створюється те, що ми не зовсім точно називаємо «обдаруванням», нарешті, з'являються перші професійні інтереси.

Особливо сприяє цьому гурткова робота, яка повинна посісти центральне місце серед заходів, спрямованих на підвищення успішності учнів.

Організуючи гурткову роботу, слід мати на увазі задоволення інтересів учнів до певних галузей науки або мистецтва, прищеплення учням навичок колективної праці в обраній ними галузі, піднесення їх загальнокультурного рівня. Для успіху цієї роботи застосовують різноманітні й привабливі для учнів методи, уникаючи перевантаження гурткових занять доповідями. Ось, наприклад, які види діяльності застосовувались протягом останніх років в історичному гуртку середньої школи № 25 м. Києва:

1. Листування з видатними діячами Комуністичної партії і Радянської держави (Л. О. Фотієвою, Г. І. Петровським, Г. М. Кржижановським, О. Б. Лепешинською, В. Д. Бонч-Бруєвичем та ін.).
2. Ігри (що потребують знання історичних фактів, імен, дат).
3. Виготовлення саморобних моделей (стародавнього міста, середньовічної фортеці, катапульти тощо).
4. Складання історичних карт.
5. Колекціонування марок.
6. Зустрічі з авторами історичних повістей, науковими працівниками, старими більшовиками.
7. Екскурсії до історичного музею.
8. Історичні вечори (реферати, оповідання, інсценізації).

Взагалі краще починати роботу гуртка не з затвердження плану і доповіді про мету його, а з захоплюючої гри, оповідання, демонстрування кінофільму, екскурсії тощо. А організаційні питання можна вирішити й потім.

У практиці кожної школи виникає важливе питання: як забезпечити участь учнів у гуртковій роботі? Чи слід для цього орієнтуватися на чітко поставлену перед ними вимогу вчителя кожного окремого предмета, на наказ класного керівника, чи на добровільність вступу учнів до гуртків? Нам здається, що сама ідея збудження інтересу до науки, прагнення до знань несумісна з будь-яким командуванням, примусом, адміністративним натиском. Досвід багатьох шкіл показує, що необов'язковість участі в позакласних заходах — гуртках, екскурсіях тощо — стає додатковим стимулом до залучення в них дітей і підлітків, тоді як проголошення цієї участі їх обов'язком лише відштовхує.

Дехто з учителів іноді каже: «Якщо я пущу справу на добровільність, то ніхто з учнів і на поріг не ступить». Але життя на кожному кроці спростовує таку думку. Наведемо кілька прикладів.

У школі № 5 м. Хмельницького, відкриваючи піонерський клуб вихідного дня, не починали з наказу на зразок: «Всім з'явитися у неділю рівно о 10 годині на лекцію до школи». Зробили інакше: оголосили дітям, що кожної неділі з 10 години ранку до 6 години вечора в школі буде відкрита читальня з новими журналами й піонерськими газетами, працюватиме ігротека та спортмайданчик. А в залі демонструватимуться науково-популярні фільми. Потім запросили в гості до піонерів відомого майстра спорту, який розповів про недавні змагання, а в наступну неділю — льотчика, який розказав хлоп'ятам, що треба для того, щоб стати пілотом...

Нікого не примушували, але шкільний будинок, перетворений на клуб, щонеділі дзвенів дитячими голосами, буяла в ньому молодеча пристрась до знань, і відгомін цього незабаром дався взнаки й на уроках.

А кого, скажімо, треба примушувати відвідати електростанцію, тепловозне депо, виставку картин?

Коли на околиці Києва створили при школі гурток юних голубоводів, то відбою не було від бажаючих взяти участь... а згодом, від голубів, якими захоплювались багато хлопців. Їх інтереси пізніше були переключені і на інших птахів, на тварин взагалі...

Хіба треба Київському палацу піонерів вживати адміністративних заходів, щоб набрати потрібний контингент для гуртків радіоаматорів, авіамоделістів, фотографів? Навпаки, тут головна турбота — як охопити всіх бажаючих, як відібрати найактивніших з усіх, хто прагне працювати в гуртках. Така ж турбота і у керівників дитячих залізниць Києва, Харкова, Дніпропетровська, Ужгорода, Ровно. Запитання про те, чи потрібен їм наказ про обов'язкову участь дітей в усіх цих видах роботи, викликало б лише посмішку. А який могутній поштовх до знань дають такі добровільні починання! Проте з цього не можна робити висновок, що справа може бути пущена на самоплив. Добровільними є всі ці заходи лише для дітей. Для нас же, керівників шкіл, створення їх є обов'язком, як і продумане педагогічне керівництво їх роботою.

Для цього перш за все необхідно забезпечити всі гуртки добре підібраними керівниками. Тут не можна ставати на шлях простого розподілу гуртків за фахом учителів, як це нерідко трапляється: викладачеві географії доручають краєзнавчий, а фізику — технічний гурток. Ні, насамперед треба врахувати той вогник живої зацікавленості в справі, без якого неможливо запалити учнів щирим бажанням працювати в гуртку. Широка ерудиція, обізнаність з свого предмета, творчий підхід до справи — ось необхідні якості керівника учнівського гуртка.

Найважливішим у керівництві гуртками є результативність їх роботи, щоб члени гуртка періодично бачили наслідки своєї діяльності. Для цього влаштовуються виставки, громадські перегляди робіт гуртківців, складаються альбоми, присвячені певним темам. План роботи гуртка в зв'язку з цим слід будувати закінченими циклами. Керівник після закінчення кожного циклу обов'язково проводить підсумкове заняття, на якому всі члени гуртка висловлюють свої критичні зауваження щодо виконаної роботи.

Директорові школи і його заступникові необхідно подбати про те, щоб усі гуртки мали план-календар своєї діяльності, а в масштабі школи — план підсумкових виставок і громадського перегляду результатів роботи кожного гуртка.

В 3 і 4 класах гуртки організовуються головним чином інтегральні, наприклад, художні, краєзнавчі, спортивні. Поступово, в міру диференціації інтересів учнів і ускладнення роботи гуртків, вони розгалужуються у 5—8 класах на окремі види: краєзнавчі гуртки — на географічні і історичні, гуртки «Умілі руки» — на технічні, радіолюбительські, авіамоделіні тощо.

Зокрема великий вплив на розвиток інтересів до знань, до вивчення історії, географії і природи рідного краю мають краєзнавчі гуртки. Вони дають змогу при вивченні окремої місцевості нашої Батьківщини, рідного села чи міста пізнати характерні риси життя всієї країни, її природні багатства, їх господарське значення. Краєзнавчі гуртки допомагають здійснити важливу пораду М. І. Калініна щодо виховання радянського патріотизму: «Соціалістичну державу треба любити не лише абстрактно, а й конкретно, тобто з її природою, ланами, лісами, фабриками, заводами, колгоспами, радгоспами і т. д.»

В кожному районі можна знайти чимало цікавих і цінних відомостей про поклади корисних копалин, про успіхи господарства, про героїчні сторінки боротьби народу за своє визволення від поміщицько-капіталістичного гноблення та від іноземних загарбників.

Відповідно до цього в діяльності краєзнавчих гуртків велике місце має посісти практична та суспільно корисна робота по виготовленню колекцій, складанню карт, описів свого району, по охороні пам'яток старовини, запису спогадів старих учасників революційної боротьби, колишніх партизанів. Все це дає цікавий матеріал для юних краєзнавців і сприяє розвитку їх спостережливості, знань і наукових інтересів, виробляє навички і вміння досліджувати. А це стає могутньою під-

оймою для піднесення успішності з таких предметів, як географія, історія, природознавство тощо. Робота гуртків юних техніків набуває особливого значення в зв'язку з поставленими ХХІІ з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу і «Законом про школу» завданнями політехнізації школи. Саме в гуртковій роботі з техніки відкриваються широкі можливості поєднання теоретичних відомостей про наукові основи виробництва, які учні одержують за програмою школи, з практичними вміннями й навичками.

У молодших і середніх класах так само створюються спочатку інтегральні гуртки з різних галузей техніки під назвою «Умілі руки». Тут учні привчаються до найпростіших теслярських, слюсарних, палітурних, електротехнічних робіт. Змістом діяльності цих гуртків є найпростіші види обробки паперу, картону, дерева, глини, металу; виготовлення прапорців, паперових квітів, іграшок для новорічної ялинки; ремонт карт, таблиць і моделей, ремонт і виготовлення оправ бібліотечних книг; виготовлення шпаківень, обладнання для куточка живої природи, створення комплектів наочного приладдя «Подарунок першокласникам» (лічильні палички, рахівниці, розрізна азбука) тощо. У багатьох школах є столярні й слюсарні майстерні. Їх можна використати й в роботі гуртків юних техніків; робота гуртків «Умілі руки» в молодших класах ґрунтується на тій матеріальній базі, яка використовується на уроках ручної праці.

У міру зростання кількості членів гуртка «Умілі руки» і диференціації їх інтересів у різних галузях техніки створюються (для піонерів середніх класів) окремі гуртки — слюсарні, теслярські, електротехнічні, радіоаматорські, авіамоделльні тощо.

Орієнтовні програми для цих гуртків і допомогу в керівництві ними подають дитячі технічні станції, а також відділи техніки при палацах піонерів.

Гуртки юних натуралістів також відіграють велику роль у здійсненні політехнічного навчання. В їх роботі поєднується вивчення основ агробіологічної науки з дійовою участю школярів у практиці сільського господарства. У школах, особливо сільських, є достатня база для роботи юннатів: навчально-дослідні ділянки, садиби, допоміжні господарства. Тут учні проводять свої спостереження над розвитком рослин і тварин, збирають експонати для колекцій і гербаріїв, вирощують овочеві і декоративні культури, допомагають озеленяти шкільне подвір'я тощо. Юннати-старшокласники проводять більш глибоку роботу по вивченню природи, зокрема мічурінські досліди по садівництву, допомагають у створенні полезахисних лісосмуг, вивчають і збирають дикоростучі рослини, які мають господарську цінність, охороняють птахів, ведуть фенологічні спостереження та ін. Їх робота значною мірою виходить за межі школи та її садиби — на лани і ферми колгоспів, радгоспів, приміських господарств, у лісові господарства.

Орієнтовні програми і практичну допомогу юним натуралістам подають дитячі агробіологічні станції.

Предметні гуртки — історичні, географічні, фізичні, літературні та інші створюються на основі інтересів учнів до окремих галузей знань, розвинутих у процесі навчання та участі у вищеназваних гуртках. Змістом роботи предметних гуртків має бути обов'язково позапрограмний матеріал, не можна перетворювати їх на якісь додаткові заняття з того або іншого предмета.

Так, наприклад, на засіданнях літературного гуртка є змога поглиблювати знання учнів з сучасної художньої радянської та класичної літератури, що не входить до шкільної програми, розвинути вміння глибше розбиратись у літературних творах, виробити літературний смак, задовольнити інтерес дітей до народної творчості.

В роботі літературних гуртків, крім виразного читання і реферу-

вання спеціально відібраних творів, слід відвести належне місце літературним іграм, збиранню і вивченню народної творчості, літературним диспутам і колективному обговоренню перших літературних спроб учнів. Такий досвід має школа-інтернат № 3 м. Києва. Кращі літературні твори початківців уміщуються в рукописному літературному журналі, який видає гурток,

Взагалі заняття мистецтвом, різні види художньої самодіяльності відкривають значні можливості для збудження інтересу до знань і підвищення успішності учнів. Навіть у такій, на перший погляд, далекій від навчальних завдань галузі художньої самодіяльності, як танці, насправді є певні стимули до поповнення знань. Скажімо, вирішили учні поставити на святковому ранку шотландський танок. Тут їм доводиться згадати й про географічне положення Шотландії, і про історію її визвольної боротьби. В енциклопедії гуртківці знайдуть зразки шотландського національного вбрання тощо. Таким чином, навіть у танцювальному гуртку при сумлінному підході до організації роботи відкриваються невичерпні можливості поповнювати і поглиблювати знання учнів. Ще більшою мірою це здійснюється в гуртках образотворчого мистецтва, де й кроку не можна ступити без звертання до історії живопису, до географічних умов, у яких створювалися мистецькі твори, без розкриття соціальних умов, відображених у цих творах.

Вивчення пісень само собою призводить до розширення знань з поезії, з історії літератури, до розвитку мови учнів. Таких прикладів можна було б навести безліч з будь-якої галузі художньої самодіяльності, у якій діти й підлітки не лише розвивають свої естетичні смаки, а й одержують додаткові стимули для збагачення знань, до опанування наукою.

Фізкультурна робота в школі також веде до тієї ж мети, бо вона при правильній постановці не лише розвиває і загартовує організм школяра, а й дає знання з санітарії і гігієни, анатомії і фізіології людини, сприяє розвитку волі й характеру, виховує звичку до дисциплінованої поведінки. Справді, під час виконання дедалі складніших гімнастичних вправ дитині доводиться напружувати свою волю для подолання посильних для її віку перешкод, а це створює звичку не відступати перед труднощами, виховує наполегливість, мужність. Під час масових спортивних змагань учні звикають до чіткого виконання встановлених для гри правил, а тому в них виробляється вміння підкоряти особисті бажання і настрої вимогам колективу. Це вже є великим кроком у вихованні дисциплінованості, що так потрібна в боротьбі за знання.

Педагогам добре відомо, як цементує навіть новостворений дитячий колектив спільна, організована підготовка до спортивних змагань або захоплення якоюсь фізкультурною грою. Так буває, наприклад, у піонерських таборах, де більшість дітей вперше зустрічається один з одним.

Останнім часом у ряді шкіл великої популярності набули так звані «клуби допитливих» або КВК («Клуб веселих і кмітливих»). Збори такого клубу присвячуються певним темам з різних галузей знань. Виділяється дві команди. Кожна з них готує свою програму: цікаві запитання, демонстрації дослідів, невеличкі інсценівки епізодів з історії науки, сатиричні сценки, ігри. А потім у призначений день відбувається змагання між обома командами, і це викликає жвавий інтерес глядачів до обговорюваної наукової теми.

Помітно впливають на збудження у школярів інтересу до знань також зустрічі з знатними людьми нашої країни, передовиками виробництва, офіцерами Радянської Армії, письменниками, старими більшовиками. Живі бесіди з ними підсилюють зв'язок школи з життям радянського народу, розширюють кругозір учнів. При цьому повністю реалізується велика виховна сила прикладу: конкретна розповідь про обста-

вини виробництва, про удосконалення виробничого процесу, про характер діяльності допомагає створити чіткіші уявлення про особливості тієї чи іншої професії, що сприяє свідомому вибору її.

Для того щоб ці зустрічі давали найбільші виховні наслідки, треба заздалегідь ознайомлювати учнів з важливими відомостями про запрошеного до школи знатного гостя (показати його портрет, статті чи книги, якщо такі є, тощо).

Велику роль відіграють екскурсії учнів на фабрики й заводи, електростанції, залізничні депо, до тваринницьких ферм, виставок і музеїв. Як відомо, ще В. І. Ленін у своїх «Замітках на тези Н. К. Крупської про політехнічну освіту» вимагав, щоб кожний учень «відвідав не менше 1—3 разів електричну станцію, завод, радгосп».

Певний мінімум екскурсій, пов'язаних з вивченням встановленого шкільною програмою матеріалу, проводиться в обов'язковому порядку за навчальним планом школи. Але ними не можна обмежитись. У позакласній роботі ми маємо значно більші можливості ознайомити учнів з підприємствами свого району чи міста, з історичними пам'ятками, природними багатствами, культурноосвітніми закладами. Можна з певністю сказати, що екскурсії і походи користуються незмінною любов'ю дітей і підлітків, завжди викликають у них живий інтерес.

Діти завжди знають, хто з них ретельно виконує домашні завдання сам, а хто списує у кращих учнів; хто має чіткий розпорядок дня, а хто даремно витрачає дорогий час на розваги й байдикування; хто багато читає різної дитячої літератури, а хто, крім підручника, не бере книги в руки. Товариське обговорення цих фактів у дитячому колективі, обмін досвідом домашньої навчальної роботи, розповіді учнів про книжки, які вони прочитали, — все це сприяє виробленню у дітей і підлітків правильної громадської думки в цих вирішальних для їх успішності питаннях.

Іноді доводиться стикатися з неправильними поглядами, що склались у дітей. Так, наприклад, коли хтось з учнів відмовляється давати свої зошити з домашніми роботами для списування, то це викликає осуд, докори: мовляв, егоїст, не хоче допомогти товаришеві. І на багатьох це впливає. Нерідко старанний учень обурюється цим, кажучи: «З якої речі? Я вчора весь вечір працював, розв'язував задачі, а він до мене прибіг, за чверть години все переписав, та ще й одержав п'ятірку!».

Таке обурення обов'язково слід підтримати, роз'яснити, що давати свої зошити для списування — це не товариська допомога, а ведмежа послуга, бо звідси часто й починається відставання. Треба розкрити школярам негативну сторону цього явища, ганебність обдурювання вчителя, який не завжди може помітити, чи самотійно виконане домашнє завдання, чи ні.

Для того, щоб успішно впоратися з усіма домашніми завданнями, учням необхідно мати чіткий режим дня. Здебільшого вчителі і класні керівники радять скласти орієнтовний розподіл часу учням та їх батькам, відповідно до віку і умов роботи кожного класу (окремо для першої і другої зміни). Піонерська організація може і повинна добитись виконання режиму дня, запровадження його в повсякденний побут кожного піонера. Для цього в піонерзагонах влаштовуються взаємоперевірки — хто як виконує режим. Проводяться вони звичайно по ланках (відвідування учнів дома). Наслідкам таких перевірок присвячується збір загону на тему «Як ми виконуємо режим дня». Таким чином з'ясується, хто і як організовує свій час, виявляються справжні причини неспішності окремих учнів. А це, як правило, саме ті, хто не має в сім'ї чіткого розпорядку праці, відпочинку, готування домашніх завдань.

При дбайливому і продуманому педагогічному керівництві піонерська організація стає великою силою в боротьбі школи за свідомі й міцні знання учнів.